

Надія Стрішенець,

керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ,
канд. іст. наук

Відбір при комплектуванні: мистецтво чи наука?

У статті розглядається еволюція поняття «відбір» як складова підсистеми «комплектування» американської бібліотечно-інформаційної термінології. Відображено зміни, привнесені у відбір електронною революцією, та його провідну роль у процесі формування фондів.

Ключові слова: відбір, комплектування фондів, бібліотечно-інформаційна термінологія.

The evolution of concept «selection» is investigated as a part of terminological subsystem «acquisition». The change of selection caused by digital revolution is examined and the role of selection which has been still crucial for the process of collection development.

Keywords: selection, acquisitions, library and information terminology

Правило, якого повинен дотримуватися бібліотекар,
якщо він хоче стати першокласним фахівцем з відбору:
«Цікався всім, що відбувається у світі, й читай, читай, читай!»¹
Дж. Еванс

Поняття «комплектування» у американській бібліотечній термінології виражається низкою термінів. Вони розкривають різні його аспекти і не завжди мають адекватні відповідники в українській чи російській мові. Так, термін *acquisitions*, хоча й утвердився як загальний на означення поняття «комплектування», у загальноживаній мові означає «придбання», «надбання», «здобуття» й тому іноді, особливо раніше, у фаховій літературі вживався здебільшого на означення комплектування шляхом купівлі. Інший термін – *collection development* – дослівно «розвиток фонду» – вже передбачає певну політику комплектування, аналіз потреб читачів, вивчення використання фонду, його оцінку тощо. Найближче зі звичних термінів до нього стоїть «формування фонду». Останнім часом дедалі частіше вживається *collection management* – управління фондом. Дещо інакша ситуація з терміном *selection* – «відбір, добір (видань до бібліотеки)» [1, с. 268]. Відповідник, як бачимо, є. Термін навіть входив до загальносоюзного термінологічного словника «Библиотечное дело» [2, с. 100]. Втім він не став таким загальноживаним, як його амери-

канський відповідник *selection*. Адже у Сполучених Штатах виходили й продовжують виходити цілі книги, присвячені темі відбору: «Відбір книг» Е. Беском (E. Bascom) [3]; «Відбір книг» Ф. Драри (F. Drury) [4]; «Відбір книг для бібліотек» Р. Броудуса (R. Broadus) [5]; «Відбір матеріалів до бібліотечних фондів» [6] та ін.

Як побачимо нижче, навіть цілі навчальні курси на бібліотечних факультетах присвячувалися відбору. Нині в умовах інформаційного вибуху та браку коштів на комплектування докладне ознайомлення з теорією відбору, досвідом його практичного застосування в американських бібліотеках не буде зайвим для українських бібліотекарів.

Отже, слово загальноживаної, повсякденної мови *selection (відбір)*, яке у спеціальному контексті, як уже зазначалося, означає «відбір, добір (видань до бібліотеки)» і лежить в основі ієрархії термінів американських комплектаторів, адже продовжує виступати базовою функцією комплек-

¹ «Be interested in what is going on in the world, and read, read, read!» [21, p. 104].

тування фонду, хоча й дещо змінивши в останній час своє наповнення. Одні вважають *відбір* наукою й переконані, що він піддається вивченню, певній формалізації й виведенню правил чи критеріїв відбору, інші – мистецтвом, яким нелегко оволодіти.

У тлумачному словнику Американської бібліотечної асоціації (АБА) *відбір* визначено як «процес вирішення того, які саме документи мають бути додані до бібліотечного фонду» («*Selection. The process of deciding which specific documents should be added to a library collection*») [7, р. 202].

Звернемося до словника Джоан Рейц (J. Reitz), який хоча й видавався не під егідою АБА, але є найновішим і одержав досить високу оцінку американських бібліотекознавців [8]. Багатьом, до речі, відома його електронна версія ODLIS, розміщена на сайті одного з американських університетів. У Рейц знаходимо таке визначення: «Відбір – процес вирішення того, які матеріали мають бути додані до бібліотечного фонду» («*Selection – the process of deciding which materials should be added to a library collection*») [9, с. 644]. Як бачимо, основна дефініція перейшла до нового словника майже без змін, за винятком того, що «документи» замінено на «матеріали». Автор також додає, що відбір здійснюється бібліотекарями («*selectors*»), які визначені відповідальними за відбір з певних галузей знання, відповідно до їх спеціалізації; що у вузівських бібліотеках відбір може здійснюватися викладачами, і читачі можуть долучатися до відбору, якщо у бібліотеках є відповідна скринька для читачьких пропозицій.

До речі, у третьому виданні тезауруса Американського товариства інформацієзнавства та інформаційної технології (англійська аббревіатура – ASIS&T) також пропонується вживати «*materials selection*» – *відбір матеріалів* замість, як уточнюється, «*book selection*» – *відбір книг* (*materials selection use for book selection*) [10, р. 86]. Зауважимо, що тезаурус, куди терміни добираються дуже прискіпливо, пропонує *відбір матеріалів* замість *відбір книг*, адже книги нині є лише одним з видів видань. Звертає на себе увагу також характерна для американської бібліотечно-інформаційної термінології особливість, коли у даному словосполученні, як нерідко і в інших, віддається перевага терміну «матеріали» замість двозначного «документи»: *відбір матеріалів*, а не *документів*. Принагідно відзначимо, що в українських

бібліотечних текстах термін *документи* і похідні від нього часто вживаються невиправдано, у контексті, який допускає його неоднозначне тлумачення.

У «Міжнародній енциклопедії з інформацієзнавства та бібліотекознавства», виданій у 2003 р. відомим науковим американським видавництвом Routledge, хоча й наводиться відмінне від попередніх визначення, пропонується дещо застарілий, не рекомендований до вживання у згаданому вище тезаурусі, термін *відбір книг* (*book selection*). За енциклопедією, *відбір книг* – це «процес вибору книг для включення до бібліотеки з огляду на забезпечення збалансованого зростання фонду» («*Book selection. The process of choosing books for inclusion in a library with a view to providing a balanced increase to the stock*») [11, р. 42]. І далі уточнюється, що відбір книг є провідним професійним обов'язком бібліотекарів, хоча вони мають тісно співпрацювати з читачами, щоб упевнитися: фонд розвивається релевантним і відповідним шляхом [11, р. 42].

Тепер, маючи основні визначення поняття *selection* (*відбір*), простежимо його зв'язок з іншими поняттями, що входять до бібліотекознавчої підсистеми «комплектування». Розглянемо його наповнення, спробуємо з'ясувати, які зміни відбулися з поняттям *відбір*, а що залишилося сталим і в умовах інформаційного вибуху та нового електронного середовища.

На переконання Чарльза Осберна (C. Osburn), *відбір* з'явився незабаром після винайдення друкарського верстата [12, р. 37]. Джек Кларк (J. Clarke) у статті «Пошук принципів відбору книг. 1550–1700» спробував виділити принципи відбору книг у ті далекі роки [13]. Особливістю змісту поняття *відбір* початкового періоду книгодрукування було те, що його головні принципи стосувалися лише розгляду якості окремих книг, а не зібрання чи фонду як такого. Не поширювалися вони й на врахування інтересів читачької спільноти, для якої цей фонд призначався. Відбір ґрунтувався на цінності кожної окремої книги, а не на цілеспрямованому формуванні певного фонду. З деякими варіаціями ці принципи, вважає Осберн, проіснували кілька сот років [12, р. 37].

Відомий фондознавець Пеггі Джонсон (P. Johnson) припускає, що у давнину незначна кількість книг, їхня цінність та унікальність робили вичерпність, повноту та постійне збереження головними принципами [14, р. 4]. Бібліотеки біль-

ше служили сховищами, аніж засобом поширення знань. Систематичні погляди на відбір з'явилися в американському бібліотекознавстві наприкінці XIX століття.

Перші бібліотеки у США виникли як приватні установи, пізніше вони з'явилися в системі вищої освіти й здебільшого комплектувалися за допомогою дарів чи подарованих коштів [14, р. 4]. Так, у 1856 р. бібліотеці Гарвардського університету на комплектування та опрацювання виділялося лише 250 доларів на рік [15, р. 29–31]. Особливістю комплектування американських університетських бібліотек було те, що відбір видань для придбання здійснювали переважно викладачі. П. Джонсон наводить цифри з бюлетеня Управління освіти США за 1930 р., які свідчать, що протягом вказаного року викладачами було відібрано 80% видань для комплектування, тоді як бібліотекарями – 20% [14, р. 6]. Співвідношення почало змінюватися у 1960-х рр. і майже помінялося місцями наприкінці 1970-х. Дослідниця пояснює таку зміну зростанням професійності бібліотекарів, значним збільшенням кількості видань, зростанням числа бібліотекарів, які мали добру освіту з різних галузей знання, й водночас завантаженням викладачів різною, у т. ч. дослідницькою, роботою та підготовкою публікацій, що стало обов'язковою вимогою [14, р. 6].

Видатні американські бібліотекарі XIX – початку XX ст. М. Дьюї (М. Dewey), Г. Патнем (Н. Putnam), Е. Спoffфорд (А. Spofford) [16] тлумачили відбір як виділення матеріалів найвищої якості. На думку П. Джонсон, багато перших бібліотекарів займали чітку патерналістську позицію щодо відбору та побудови фондів [14, с. 10]. Президент АБА Артур Боствік (А. Bostwick) у своєму зверненні від 1908 р. визнавав за бібліотекарями публічних бібліотек право відхиляти у процесі відбору все, що не несе в собі Добра, Правди, Краси [17]. Значення відбору у такому контексті несло в собі відтінок цензури. Недарма його публікація в найстарішому й дуже популярному фаховому журналі «Library Journal» називалася «Librarian as a Censor» («Бібліотекар як цензор»). На початку 1950-х рр., змістовне наповнення поняття *відбір* переглядається Лестером Ешеймом (L. Ashheim). У статті «Не цензура, а відбір» наголошувалося, що поняття *відбір* – це добір хороших книг, а не вилучення, відхилення поганих [18]. А через 30 років автор знову повернувся до цього питання у публікації «Відбір і цензура: Переоцінка» [19].

З розвитком теорії й практики відбору проявилися й перші проблеми. Головна з них – що важливіше: якість відібраного фонду чи задоволення запитів читачів; якість чи попит. Одним з перших наприкінці 1920-х рр. подвійний характер поняття *відбір* чітко сформулював вже згадуваний нами А. Боствік у книзі, присвяченій американським публічним бібліотекам: відбір відповідно до уподобань читачів чи з точки зору бібліотекаря [20]. Відбирати видання відповідно до смаків читачів й мати ризик сформувати фонд «неприпустимо низького рівня» («unacceptably low level») чи збирати найкраще (з точки зору бібліотекаря) й мати ризик залишитися без читачів – дилема, яку намагався розв'язати А. Боствік. І хоча колишній президент Американської бібліотечної асоціації висував високі вимоги до бібліотекарів, які займалися відбором, а отже вважав, що від їхнього рівня (а не лише уподобань читачів) залежить багато, водночас він пропонував визначати й орієнтуватися на «середні смаки» читачів. Підкреслимо, що йдеться про публічні бібліотеки.

До початку інформаційного вибуху 1960-х рр., коли питання відбору гостро постало перед усіма бібліотеками, теорія відбору розроблялася здебільшого стосовно публічних бібліотек. Адже відбір, приміром, для університетських бібліотек традиційно залежав від навчальних програм, тому у ньому таку значну роль відігравали викладачі. Якщо певний предмет, мова чи напрям (наприклад, слов'янознавство та слов'янські країни, азійська чи арабська проблематика) не вивчалися в якомусь університеті, то відповідно не відбиралася й література з цієї тематики. Універсально, для загального розвитку, фонди не комплектувалися. Але якщо університет спеціалізувався з певних напрямів, то відповідні зібрання формувалися максимально повно. Спеціальні бібліотеки керувалися власними критеріями відповідно до місії та завдань.

Якщо А. Боствік у згаданій книзі розглядав відбір поряд з іншими питаннями розвитку публічних бібліотек, то Ф. Драри присвятив цьому питанню окремий підручник, виданий Американською бібліотечною асоціацією у 1930 р. [4]. Поняття відбору, у його розумінні, мало спиратися, насамперед, на цінність самого видання, потреби читачів та наявні у бібліотеці ресурси. Як бачимо, до поняття *відбір*, окрім перших двох ознак, про які вже йшлося (якість видання та запити читачів), долучається ще одна важлива ознака: враху-

вання при відборі наявних у бібліотеці ресурсів. Тобто відбір розглядається як багатоаспектне поняття, до якого можна застосувати певні критерії. Ф. Драри розробив такі критерії, і вони мали стати для комплекторів керівництвом до дії. Серед них навіть рекомендація купувати видання у оправах, придатних для використання у бібліотеці тобто багаторазової книговидачі. Дещо дивною може видатися настанова бібліотекареві: «Відбирай художню літературу – вона має цінність для освіти та дозвілля» [21, р. 87]. Втім не для Америки тих часів. Пуриганська традиція засуджувала читання художньої літератури, й це також відбивалося на поглядах бібліотекарів тих років, їх хвилювало, що читачі віддають перевагу романам [22].

Теоретичним підсумком пошуків стала у 1935 р. дисертація Перрі Дантона (J. P. Danton) «Відбір книг у бібліотеках коледжів: вивчення факторів, що впливають на високу якість відбору» (скорочений її виклад див. [23]). Вона підсумувала практичний досвід і поклала початок систематизованому, усвідомленому чи, як прийнято писати у нас, науковому підходу до відбору, розпочавши еволюцію цієї відносно простої дії до складного процесу [12, с. 38]. Дантон наполягав на важливій, навіть вирішальній, ролі послідовних методів відбору видань. Його дослідження вважається одним з найвагоміших внесків у розроблення цієї тематики.

Принцип відбору з акцентом більше на інтереси читачів, аніж на цінність окремих книг, відстоював Герберт Голдхор (H. Goldhor), розробляючи теорію відбору для публічних бібліотек [24]. Звичайно, такі критерії не давали змоги сформувати гарний фонд. Пізніше автори почали також вказувати на зв'язок між способами й методами відбору книг і ступенем їх використання [25].

Протягом усіх цих років теорія відбору книг була невід'ємною частиною бібліотечно-інформаційної освіти. У 1884 р., коли М. Дьюї заснував школу бібліотекознавства у Колумбійському університеті, відбір книг і періодики був серед пропонуванних курсів [26, р. 902]. Ч. Вільямсон (C. Williamson), проаналізувавши у 1923 р. програми 11 бібліотечних факультетів, з'ясував, що «відбір книг» перебував на другому місці за середнім числом класних годин, відведених на вивчення предметів [27].

Тривалий час класичним підручником на бібліотечних факультетах був підручник Хелен Хейнс (H. Haines) «Живучи з книгами: Мистецтво відбору книги», перше видання якого побачило

світ ще у 1935 р. [28]. Його центральною темою був відбір індивідуальних назв для включення до бібліотечних фондів. У поняття відбору автор заклала два базові принципи: 1) відбирай книги, що ведуть до розвитку та збагачення, наповнення життя...; 2) основа відбору має бути позитивна, а не негативна. Кожна книга повинна служити, а не просто бути нешкідливою [21, р. 91].

Відбір залишався основним при вивченні комплектування як предмета й протягом 1960-х – 1970-х рр. Дуже популярним у ті часи був підручник «Побудова бібліотечних фондів», який часто перевидавався [29]. Дві третини його матеріалу присвячувалося відбору, засобам відбору, видавцям/видавництвам та бібліографічним ресурсам [26, р. 901]. Змінювалися автори, але головний акцент книги спрямовувався на відбір, який мав би слугувати формуванню цілісного фонду, а не відбору окремих книг.

Наприкінці 1970-х *відбір* здебільшого розглядається, хоча й важливою, але частиною ширшого поняття – *розвиток (формування) фонду (collection development)*. Так, на думку Хендріка Едельмана (H. Edelman) відбір – це процес прийняття рішень з метою виконання завдань, визначених при формуванні плану розвитку фонду, з використанням критеріїв відбору (окремих від плану розвитку фондів) [30, р. 34]. Університетський курс *book selection* («відбір книг»), поступово трансформувалася у *collection development* («розвиток фонду»).

З філософської точки зору спробував глянути на *відбір* Вільям Кац (W. Katz) [31]. Він окреслив три базові «філософії відбору»: ліберальну (повинні братися до уваги потреби всієї громади, а не лише активних читачів), традиційну (працювати з тим, що спрацьовувало завжди, відбирати лише «якісний матеріал»), плюралістичну (ліберальна філософія домінує, коли є кошти на комплектування, якщо їх бракує, перемагають традиційні підходи). Кац виокремлював два етапи процесу відбору: 1) оцінка внутрішньої цінності матеріалів; 2) визначення відповідності цієї внутрішньої цінності потребам читачів бібліотеки [31, р. 89].

Ще на один аспект поняття *відбір* вказував відомий фахівець у галузі формування фондів Росс Аткинсон (R. Atkinson). На його думку, критерії відбору потрібні не лише на етапі придбання видань, а й при відборі матеріалів, які вже є у бібліотеці, на постійне зберігання. Адже відомо, що брак місця та інші причини спонукають до пе-

регляду полиць й вилучення частини видань, хоча це, як зазначає більшість авторів, завжди нелегко робити бібліотекарям [32].

У пізнішій своїй роботі Аткінсон описує *відбір* як трьохступеневий процес побудови фонду [33]. Перший ступінь: визначення «антифонду», тобто визначення кола видань, надрукованих, але ще не включених до фонду. Аткінсон називає весь універс матеріалів існуючих, але не придбаних бібліотекою «антифондом» («anti-collection»). Він навіть *відбір* визначав через цей неологізм. Дослідник наглошував, що *відбір* «значною мірою є ціла серія рішень про те, які видання з антифонду мають бути переміщені до фонду» («to a great extent, a continuous series of decisions about which items in the *anti-collection* should be moved into the collection») [33, p. 97].

Другий ступінь відбору Аткінсон пов'язує з ранжуванням сегментів цього «антифонду» відповідно до критеріїв відбору та запитів читачів. І нарешті, прийняття рішення: яка позиція у вибудованому за «рангами» ланцюжку стане водороздільною. І тоді всі матеріали, розміщені вище цієї позиції, будуть відібрані для поповнення фонду, а розміщені нижче – відхилені [33, p. 98]. Інші автори пропонували триступеневу модель оцінювання видання у процесі відбору, а саме: назва повинна бути додана, назву слід додати, назва може бути додана [34].

Корективи у наповнення поняття *selection* внесло бурхливе зростання кількості видавничої продукції, назване згодом інформаційним вибухом. Навіть найбільші бібліотеки змушені були переглянути своє прагнення до вичерпного комплектування і розробляти нові принципи й методи відбору. Прикметно, що ще у 1953 р. К. Брот (К. Brauth) писала, що місією бібліотеки Гарварду є «збирання та зберігання всього надрукованого» [35], а вже 1960-ті внесли радикальні зміни до концепції вичерпності.

Одночасно звучали цілком слушні (і на сьогодні) застереження. Маргіт Крафт (М. Kraft) наприкінці 1960-х рр., наполягаючи на цілеспрямованому відборі в умовах зростання видавничої продукції, закликала чітко розрізняти вибух знань і «вибух» друкарських верстатів, адже далеко не кожне видання несе нове знання [36]. Вона доводила, що нерациональним є збирання у розрахунок на те, що колись, можливо, ці видання матимуть цінність. Головним принципом відбору має бути якість, а не кількість.

У відповідь на прогресуюче зростання кількості видань, відстежувати які було не під силу жодній бібліотеці, тим більше зважаючи на реальні штати підрозділів відповідальних за комплектування, виникають нові форми *відбору*. Вже згадувана нами П. Джонсон, президент Асоціації бібліотечних фондів та їх опрацювання у 2000–2001 рр., називає їх *макрівідбором*. Якщо мікрівідбір – це відбір за індивідуальними назвами, то макривідбір, за визначенням фондознавця, – це закупівля партіями на основі спеціальних угод (*standing orders, blanket orders, approval plans*) або комплектування відразу цілими ретроспективними зібраннями чи колекціями, що надходять шляхом купівлі чи як дар [14, p. 113]. Великі університетські бібліотеки від 65 до 90% бюджету, передбаченого на комплектування, витрачають саме на макрзакупівлі (*standing orders, blanket orders, approval plans*) [14, p. 113].

Названі вище способи комплектування – *standing order, blanket order* та *approval plan* не перекладаються одним словосполученням, а потребують описового речення, оскільки вони відсутні в українському бібліотекознавстві як усталені поняття [1, с. 29, 51, 283]. Виникли вони у відповідь на значне зростання кількості видань. Так, *standing order* – це постійне замовлення на видання чи певний тип видання, чинне до його скасування (наприклад, на монографічні серії, продовжувані видання). *Approval plan* – угода, за якою оптовий постачальник бере на себе відповідальність за відбір та постачання всіх нових видань, що відповідають профілю бібліотеки, і передбачає можливість повернення бібліотекою, не прийнятих нею видань, у визначений термін. Відсоток повернення, як правило, незначний (близько 2 %). Угода може передбачати також надсилання лише повідомлення з описом книги, а не саму книгу, або поєднання у деяких випадках книг і повідомлень [14, p. 113–114, 308].

Автором цього способу комплектування вважається Річард Абель (Richard Abel), який застосував його вперше на початку 1960-х рр., коли почалося значне зростання обсягів видавничої продукції [37]. Той факт, що стаття Енн О'Нейл (А. O'Neill) у журналі «Комплектування бібліотеки: Практика і теорія» (за 1993 р.) називалася «Як компанія Річарда Абеля змінила спосіб, за яким ми працюємо» [37], вказує на значний вплив цього методу комплектування на практику роботи великих бібліотек.

Blanket order – угода з конкретним видавцем чи науковим товариством на постачання їхніх публікацій відповідно до профілю комплектування бібліотеки та уточнюючих умов (граничної ціни, мови, тематики, формату тощо); повернення книг за такою угодою не передбачається на відміну від попереднього виду угоди [1, р. 51]. Такі форми співпраці вигідні ще й тим, що передбачають знижки для бібліотек.

Дехто з фахівців, зокрема Ю. Ділевко (J. Dilevko) навіть вважає, що звернення багатьох університетських бібліотек до *approval plans* стало одним з чинників, які змінили практику розвитку фондів у США загалом [38, р. 678]. Запровадження бібліотеками такого способу закупівлі монографічних видань посилює тенденції до однаковості, гомогенності фондів [38, р. 683].

Звичайно, далися взнаки і економічні чинники. Постачальники чи оптовики одержують значну знижку від видавців, як правило, 30–35% порівняно з видавничим каталогом [39, р. 54]. Чим потужніший видавець та більший наклад книги, тим більша знижка надається постачальнику (до 40–50%) [40, р. 22]. Постачальники купують велику кількість книг зі знижками, складають їх, а потім розсилають бібліотекам відповідно до їх профілю. Різниця в ціні є прибутком постачальника. Малопотужні видавці не в змозі надавати великих знижок і це відбивається на цінах для бібліотек. Тому останні змушені віддавати перевагу видавництвам, які надають знижки. (Іноді за додаткову плату постачальники надають каталожні описи книг чи здійснюють їх технічне опрацювання). Таким чином, *approval plans* започаткували роботу з розвитку фондів, що здійснюється поза межами бібліотеки, тобто стали прикладом «аутсорсингу» [38, р. 683].

Тенденція до гомогенності посилювалася й тим, що бібліотеки, як вважає Ю. Ділевко, передовірили здебільшого придбання періодики постачальникам чи передплатним агентам, уникаючи таким чином безпосередніх контактів з видавцями журналів. Відколи ці зміни стали нормою (в останні десятиліття минулого століття), виникла ситуація, коли книги та періодику невеличких видавництв стало важко знайти у багатьох американських бібліотеках [38, р. 685]. Та й збирання інших, альтернативних матеріалів, що перебувають на маргіналіях сучасного дискурсу, пов'язано з певними труднощами, їх треба розшукувати окремо. У відповідь на це 1967 р. у США було засновано

видання «Synergy», яке інформує про альтернативні книжкові та періодичні видання, що не контролюються (якщо лише не приносять прибутку) великими видавцями.

На думку деяких дослідників, ці чинники спрямували розвиток фондів від *відбору*, який здійснювався галузевими фахівцями назва за назвою до *придбання* (purchasing), про що попереджалося ще на стадії зародження цих тенденцій Т. Харріс (T. Harris) у статті «Придбання книг чи відбір книг: дослідження цінностей» [41, р. 53]. Головна особливість макровідбору, про що йтиметься нижче у зв'язку з відбором е-ресурсів, – це втрата контролю за якістю окремих видань.

На відбір справило вплив також зростання вартості видань, яке почалося майже одночасно з інформаційним вибухом. В. Блейк та Т. Серпрент (V. Blake, T. Surprenant) наводять такі цифри: за «Bowker Annual» (1974), кількість книг, надрукованих у США протягом 1973 р. становила 39 951 (середня ціна видання – 12 доларів), у 1995 р. кількість книг зросла до 44 857, а середня ціна видання – до 45 дол. («Bowker Annual», 1996). Ще істотніших змін зазнали ціни на періодику. За 20 років середня ціна журналів зросла з 16,2 дол. у 1973 р. до 149,5 дол. у 1995-му («Bowker Annual», 1996) [26, р. 894]. Природно, це вносило значні корективи до відбору, його змісту, адже вирішальними ставали не якість чи відповідність видань запитам читачів чи потребам бібліотеки, а ціна.

Якщо коротко підсумувати еволюцію змісту поняття *відбір*, то матимемо наступну хронологію: *відбір* як здатність виділити й оцінити найкращу книгу; *відбір* як виділення матеріалів найвищої якості; *відбір* як відхилення всього, що не несе в собі Добра, Правди, Краси; *відбір* як врахування цінності самого видання, потреб читачів та наявних у бібліотеці ресурсів; *відбір* видань залежно від ступеня їх використання та залежно від ціни.

На сьогодні зміст поняття відбору став незмірно складнішим. З початком придбання нового виду видань – аудіовізуальних матеріалів, їх зміст, відношення до фондів тощо вже не були визначальними чинниками для розгляду при закупівлі. Наявність і якість обладнання для перегляду чи прослуховування, його доступність для читачів також вирішальним чином впливали на прийняття рішення при комплектуванні. Нині лише таке інтелектуальне надбання, як книга, існує у паперовому, мікрофільмованому, електронному та записаному на плівку чи диск вигляді. А ще електронні

журнали, електронні бази даних у найрізноманітніших поєднаннях, інтернет-ресурси² тощо. Тепер рішення щодо відбору мають прийматися з урахуванням й комп'ютерного, технологічного забезпечення, важливим є і уміння та бажання вести ділові переговори з постачальниками. Вибір формату видання (у т. ч. й між друкованим та електронним, про що йшлося вище) стає також питанням вибору, і воно є так само важливим, як і зміст видання.

Революція у цифрових інформаційних технологіях змінила бібліотеки настільки, що нині ми маємо «дві інформаційні системи для управління – одна друкована, а друга – електронна» [42, р. 9]. Конфлікт між друкованими та електронними ресурсами у процесі комплектування в американських університетських бібліотеках було навіть названо «культурними війнами» [43].

Наприкінці 1990-х Томас Нісонгер (Т. Nisonger) передрікав, що найближчим часом ефективна інтеграція друкованих та електронних ресурсів стане найбільшим викликом, що постане перед комплектаторами [44, р. 34]. Едвард Шрівс (E. Shreeves) також назвав риторичну, політичну та фінансову проблеми відносин з гібридним (цифровим і друкованим) середовищем, що швидко еволюціонує, одним з найбільших викликів у найближчому майбутньому для бібліотекарів, які відповідають за фонд. Таке середовище змушує бібліотекарів інвестувати в електронне (цифрове) майбутнє та готуватися до нього, а поки підтримувати фонди й обслуговування, що ґрунтуються переважно на друкованому світі [43, р. 885].

У своїй рецензії на книгу «Інтеграція друкованих та електронних ресурсів у бібліотечні фонди» Єлена Панчешников (Y. Pancheshnikov) відзначає: «Проблеми, пов'язані з інтеграцією друкованих та електронних ресурсів у бібліотечних фондах є центральними у бібліотекознавстві й широко обговорюються у бібліотечній літературі протягом останніх кількох років» [45, р. 111]. Насправді всі ці дискусії в основі своїй торкаються ширших проблем – ролі комп'ютерних технологій, майбутнього книги та друкованої культури загалом і відбивають глибоке розмежування цінностей.

² Так канадські бібліотекарі, зокрема, з електронної мережі бібліотек Британської Колумбії вважають, що бібліотеки мають популяризувати Directory of Open Access Journal (DOAJ) на своїх сайтах та включати назви з його списку до каталогів бібліотек.

Отже, відбір нині включає набагато більше завдань. У процесі його здійснення розглядається не лише зміст, вид документа тощо, а й «потреби в обладнанні, методи доступу, вибір придбання чи ліцензії, різні структури ціни» [46, р. 392]. Друковані ресурси купуються і тримаються у власності, а електронні часто – ліцензовані. Придбання великих і дорогих баз даних, особливо мультимедійних, вимагає консультації кількох галузевих спеціалістів та фахівців з технічними знаннями і знаннями ліцензування та авторського права [47].

Особливостям відбору при комплектуванні великих, а нерідко й дуже потужних (агрегованих) баз даних чи електронних збірань наукових журналів приділяє увагу у своїх публікаціях Рут Міллер (R. Miller) [48]. Вона вважає, що передплачуючи їх, бібліотеки меншою мірою контролюють відбір, аніж тоді коли він здійснювався б за окремими назвами. Назви повторюються у різних зібраннях (пакетах) або бажані назви поєднуються з малоцінними, другорядними. До того ж вони не можуть зберігатися для майбутнього використання, бо передплачується лише ліцензований доступ, а не власність. Кожна бібліотека платить великі кошти постачальникам лише за короткотерміновий доступ.

Отже, питання про переваги й недоліки подібного підходу, коли е-журнали видавці пропонують готовими повними списками, залишається дискусійним. Дехто стверджує, що якість при цьому суттєво страждає, і, що такий порядок дає змогу маргінальним виданням займати, неналежне їм, помітне місце. Під сумнів ставить якість та відповідність методу відбору е-ресурсів цілими пакетами, відбір видань до яких здійснюється постачальником, і Б. Квінн (B. Quinn) у своїй статті «Вплив пакетів агрегаторів на управління фондом» [49]. Водночас багато хто з комплектаторів схильні брати все, що можна. Вони надають можливість читачам робити вибір.

Фундаментальні зміни у характері роботи з розвитку фондів передбачає Е. Шрівс (E. Shreeves). Він припускає, що «функція відбору найвірогідніше дедалі більше переходитиме до рук користувачів, які використовуватимуть засоби, надані бібліотеками, інші засоби, щоб ідентифікувати та віднайти матеріал через мережу» [50, р. 386].

Варто зупинитися ще на одному аспекті впливу американських читачів на відбір. Йдеться про вимогу вилучати ті чи інші видання з фондів, особ-

ливо зі шкільних та публічних бібліотек, яка може видатися несподіваною для демократичної країни. Лише протягом 1990–2000 рр. АБА зафіксувала 6 364 спроби груп (громадян, релігійних або політичних організацій) чи окремих осіб домогтися такого вилучення (71% спроб припадає на школи та шкільні бібліотеки) [14, р. 122]. Звіт за 1993 р. свідчить, що 41% таких спроб завершилися успішно – книги були вилучені [14, р. 124]. Підрозділ з інтелектуальної свободи АБА склав список з десяти книг, які найчастіше вимагали виключити з фондів бібліотек, наприклад, у 2002 р. Серед них і добре відомі українським бібліотекарям та читачам «Гаррі Поттер» Д. Роулінг та «Пригоди Гекльберрі Фінна» М. Твена (докладніше див. сайт АБА, підрозділ «Banned books week»).

Отже, особливостями відбору у новому е-середовищі є, насамперед, врахування комп'ютерного, технологічного забезпечення, вибір формату видання та умов доступу, вміння провадити ділові переговори з постачальниками, а також переважаючий макровідбір. Він особливо послаблює функцію відбору.

Втім, незважаючи на всі зміни, які нині переживає відбір, він залишається ключовою частиною процесу комплектування. Тому відбір і надалі виступатиме водночас і мистецтвом, і наукою, поєднанням знання, досвіду та інтуїції.

Список використаної літератури

1. *Стрішенець, Н. В.* Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології / НАН України; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2004. – 329 с.
2. Библиотечное дело: Терминологический словарь / сост. И. Сулова, Л. Уланова; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. – 2-е изд. – М.: Книга, 1986. – 224 с.
3. *Bascom, E. L.* Book selection. – Chicago: American Library Association Publishing Board, 1915. – 35 p.
4. *Drury, F.* Book selection. – Chicago: American Library Association, 1930. – XIV, 369p.: ill.
5. *Broadus, R. N.* Selecting materials for libraries. – 2nd ed. – New York: H.W. Wilson Co., 1981. – X, 469 p.
6. Selecting materials for library collections / Audrey Fenner, ed. – Binghamton, NY: Haworth Information Press, 2004. – XV, 271 p.
7. The ALA Glossary of Library and Information Science / H. Young, editor, with the assistance of T. Belanger... [et al.]. – Chicago: American Library Association, 1983. – XVI, 245 p.
8. Див. рецензії: *Culpepper, J.* [Review: *Reitz, J. M.* ODLIS: Online Dictionary of Library and Information Science / Western Connecticut State University Libraries] // Electronic Resources Review. – 2000. – Vol. 4. – N. 10. –

P. 124; *Dorris, D. A.* [Book review: Dictionary for Library and Information Science / J. M. Reitz editor. – Westport, CT: Libraries Unlimited, 2004. – 788 p.] // Government Information Quarterly. – 2007. – Vol. 24. – N. 2. – P. 496.

9. *Reitz, J. M.* Dictionary for Library and Information Science. – Westport, Conn.: Libraries Unlimited, 2004. – X, 788 p.

10. ASIS&T thesaurus of information science, technology, and librarianship / A. Redmont-Neal, M. M. K. Hlava, editors / American Society for Information Science and Technology. – 3rd ed. – Medford, N. J.: Information Today, Inc., 2005. – 255 p.

11. International Encyclopedia of Information and Library Science / Ed. by J. Feather, P. Sturges. – 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2003. – 688 p.

12. *Osburn, C. B.* Collection management in the Library Quarterly, 1931–2005 // The Library Quarterly. – 2006. – Vol. 76. – N. 1. – P. 36–57.

13. *Clarke J. A.* A Search for Principles of Book Selection, 1550–1700 // Library Quarterly. – 1971. – Vol. 41. – P. 216–222.

14. *Johnson, P.* Fundamentals of collection development and management. – Chicago: ALA, 2004. – 342 p. Див. також рец. на цю кн.: *Holley, R. P.* [Review on: *Johnson, P.* Fundamentals of collection development and management] // Library Resources and Technical Services. – 2005. – Vol. 49. – N. 1. – P. 57–58.

15. *Shiflett, O. L.* Origins of American Academic Librarianship. – Norwood, N. J.: Ablex, 1981. – XXII, 308 p.

16. *Стрішенець, Н. В.* Бібліотека Конгресу США: основні етапи розвитку // Бібл. вісник. – 2000. – № 5. – С. 42–47.

17. *Bostwick, A. E.* Librarian as a Censor // Library Journal. – 1908. – Vol. 33. – P. 257–259.

18. *Asheim, L.* Not Censorship but Selection // Wilson Library Bulletin. – 1953. – Vol. 28. – Sept. – P. 63–67.

19. *Asheim, L.* Selection and Censorship: A Reappraisal // Wilson Library Bulletin. – 1983. – Vol. 58. – Nov. – P. 180–184.

20. *Bostwick, A. O.* American public library. – New York: Appleton, 1929.

21. *Evans, G. E.* Developing library and information center collections. – Littleton, Colorado: Libraries Unlimited, 1987. – 443 p.

22. *Muxed, T. B.* Пуританська традиція і література американського ренесансу: 1830–1860 / Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. – К.: Знання України, 2006. – 344с.

23. *Danton, J. P.* The Selection of Books for College Libraries: An Examination of Certain Factors Which Affects Excellence of Selection // Library Quarterly. – 1935. – Vol. 5. – P. 419–456.

24. *Goldhor, H.* A Note on the Theory of Book Selection // Library Quarterly. – 1942. – Vol. 12. – P. 151–174.

25. *Evans, G. E.* Book Selection and Book Collection Usage in Academic Libraries // Library Quarterly. – 1970. – Vol. 40. – P. 297–308.

26. *Blake, V. L., Surprenant, T. T.* Navigating the Parallel Universe: Education for Collection Management in the Electronic Age // *Library Trends*. – 2000. – Vol. 48. – N. 4. – P. 891–922.
27. *Williamson, C. C.* Training for library service: A report prepared for the Carnegie Corporation. – New York: Carnegie Corporation, 1923.
28. *Haines, H.* Living with books: The art of book selection. – New York: Columbia University Press, 1935; *Haines, H.* Living with books. – New York: Columbia University Press, 1950.
29. *Carter, M. D., Bonk, W. J., Magrill, R. M.* Building library collections. – 4th ed. – Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1974; *Bonk, W. J., Magrill, R. M.* Building library collections. – 5th ed. – Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1979; *Curley, A., Broderick, D.* Building library collections. – 6th ed. – Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1985.
30. *Edelman, H.* Selection methodology in academic libraries // *Library resources and Technical Services*. – 1979. – Vol. 23. – N. 1. – P. 33–38.
31. *Katz, W. A.* Collection development: The selection of materials for libraries. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980.
32. *Atkinson, R. W.* Selection for preservation: a materialistic approach // *Library Resources and Technical Services*. – 1986. – Vol. 30. – N. 4. – P. 341–353.
33. *Atkinson, R. W.* Access, ownership, and future of collection development // *Collection management and development: Issues in an electronic era. Proceedings of the Advanced Collection Management and Development Institute, Chicago, IL, March 26–28, 1993* / Johnson P., MacEwan B., eds. – Chicago: ALA, 1994. – P. 92–109.
34. *Rutledge, J., Swindler, L.* The selection decision: Defining Criteria and establishing priorities // *College and Research libraries*. – 1987. – Vol. 48. – P. 128.
35. *Brauth, K. J.* Scholars workshop: Evolving concepts of library service. – Urbana: Un-ty of Illinois Press, 1953. – P. 99.
36. *Kraft, M.* An Argument for Selectivity in the Acquisition of Materials for Research Libraries // *Library Quarterly*. – 1967. – Vol. 37. – P. 284–295.
37. *O'Neill, A. L.* How the Richard Abel Co., Inc. changed the way we work // *Library Acquisitions: Practice and Theory*. – 1993. – Vol. 17. – P. 41–46.
38. *Dilevko, J.* An alternative vision of librarianship: James Danky and the sociocultural politics of collection development // *Library Trends*. – 2008. – Vol. 56. – N. 3. – P. 678–704.
39. *Abel, R.* The origin of the library approval plan // *Publishing Research Quarterly*. – 1995. – Vol. 11. – N. 1. – P. 46–56.
40. *Miller, H. S.* Managing acquisitions and vendors relations: A how-to-do-it manual. – New York: Neal-Schuman, 1992.
41. *Harris, T. C.* Book purchasing or book selection: A study of values // *Advances in understanding approval and gathering plans in academic libraries*. – Kalamazoo: Western Michigan Un-ty, 1970. – P. 53–66.
42. *Branin, J. J.* Shifting boundaries: Managing research library collections at the beginning of the twenty-first century // *Collection Management*. – 1998. – 23 (4). – P. 1–17.
43. *Shreeves, E.* The Acquisitions Culture Wars // *Library Trends*. – 2000. – Vol. 48. – N 4. – P. 877–890.
44. *Nisonger, T. E.* The collection development literature of 1996: A bibliographic essay // *Collection Building*. – 1998. – Vol. 17. – N. 1. – P. 29–39.
45. *Pancheshnikov, Y.* [Рец. на кн.: Integrating print and digital resources in library collections / A. Fenner, ed. – Binghamton, NY: Haworth Information Press, 2005. – 203 p.] // *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*. – 2007. – Vol. 31. – N. 2. – P. 111–112.
46. *Davis, T. L.* The evolution of selection activities for electronic resources // *Library Trends*. – 1997. – Vol. 45. – N. 3. – P. 391–403.
47. *Manoff, M.* Hybridity, Mutability, Multiplicity: Theorizing electronic library collections // *Library Trends*. – 2000. – Vol. 48. – N 4. – P. 857–876.
48. *Miller, R. H.* Electronic Resources and Academic Libraries, 1980–2000: A Historical Perspective // *Library Trends*. – 2000. – Vol. 48. – N. 4. – P. 645–670.
49. *Quinn, B.* The impact of aggregator packages on collection management // *Collection Management*. – 2001. – Vol. 25. – N. 3. – P. 53–74.
50. *Shreeves, E.* Is there a future for cooperative collection development in the digital age? // *Library Trends*. – 1997. – Vol. 45. – N. 3. – P. 373–390.